

НІМЕЦЬКА СТАНДАРТНА МОВА У СВІТЛІ ТЕОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ВАРІАТИВНОСТІ

Становлення стандартних мов детерміноване низкою історичних, етнічних, соціальних і власне лінгвістичних чинників. Аналізуючи їх, В. В. Виноградов зауважує, що за певних умов спостерігаються складні, своєрідні процеси диференціації єдиної стандартної мови та формування її національних варіантів, наділених правами та функціями самостійної стандартної мови [2, 52]. Подібні процеси диференціації властиві сучасній німецькій мові, яка має статус державної для німецької, австрійської націй та швейцарської мовної спільноти, і є, за визначенням Д. Брозовича [1, 17], національно негомogeneous стандартною мовою. Відтак, *актуальним* постає висвітлення суттєвих рис сучасної німецької стандартної мови у світлі теорії національної варіативності.

Мета пропонованої статті – розкриття лінгвістичної та соціальної природи німецького, австрійського та швейцарського національних варіантів німецької мови. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких *завдань*: 1) розглянути основні підходи до визначення поняття національного варіанта мови у лінгвістичних дослідженнях; 2) здійснити об'єктивний опис соціально-функціонального статусу національних варіантів німецької мови в Німеччині, Австрії та Швейцарії; 3) встановити джерела дивергентного розвитку австрійського, німецького та швейцарського національних варіантів німецької мови.

Теорія національної варіативності мов була розроблена в численних працях У. Аммона, Д. Брозовича, А. І. Домашнєва, Ю. О. Жлуктенка, В. І. Карабана, М. Клайна, Е. Крех, Г. В. Степанова, О. Д. Швейцера. Водночас відображене в них трактування поняття національного варіанта мови виявляє значні розбіжності, зумовлені, насамперед, відмінним визначенням його обсягу.

Так, О. Д. Швейцер розглядає національний варіант мови як сукупність відповідного варіанта стандартної мови – регіонального різновиду єдиної нормованої мови, та поширених в межах його ареалу територіальних діалектів [14, 16]. При цьому варіантові стандартної мови відводиться роль домінуючого компонента, стрижневої мікросистеми в структурі національного варіанта мови порівняно з діалектним рівнем [14, 54].

Ідентичну інтерпретацію категорії національного варіанта запропонував і Г. В. Степанов, на думку якого національний варіант постає особливою формою функціонування єдиної стандартної мови в умовах самостійної нації [11, 20]. Проте дослідник розширює поняття національного варіанта мови, виокремлюючи в його структурі не лише діалектний рівень, але й локальний

(національний) вид розмовно-літературного мовлення та розвинену функціонально-стилістичну підсистему [11, 21].

Тотожне широке тлумачення термін „національний варіант мови“ отримав у працях А. І. Домашнева [3;4;5], Ю. О. Жлуктенка та В. І. Карабана [8]. Ю. О. Жлуктенко та В. І. Карабан вказують на можливість зображення структури національного варіанта у вигляді піраміди, нижні пласти якої представлені різними формами розмовного мовлення, в тому числі діалектного, жаргонного, професійного, просторічного, середні сегменти – розмовно-літературного, а її вершину утворює місцева літературна норма [8, 16].

Окреслене широке розуміння поняття національного варіанта вбачається непереконливим з огляду на закладене в ньому протиріччя: характеризуючи національний варіант мови в соціолінгвістичному аспекті як престижний національний засіб комунікації, наділений тотожними стандартній мові суспільними функціями [8, 19; 11, 21; 3, 39 – 40], науковці залучають до його компонентів діалектний і розмовний різновиди. Однак врахування територіальної, функціональної обмеженості та низького соціального рангу цих некодифікованих форм існування мови, сфера чинності яких не збігається з національними межами, ставить під сумнів виваженість зазначеної точки зору.

У відмінному ракурсі аналізують категорію національного варіанта Д. Брозович та У. Аммон, які звужують обсяг цього поняття до царини стандартної мови.

З погляду Д. Брозовича, національний варіант мови осмислюється формою пристосування єдиної стандартної мови до традицій та сучасних потреб націй як певних соціально-етнічних формацій [1, 17]. Підкреслюючи мовно-соціальну сутність національних варіантів, дослідник зазначає важливість їхнього чіткого відокремлення від діалектів і розмовної мови [1, 18]. Проте національні варіанти не є замкненими системами й утворюють своєрідний мовний союз із нестандартизованими мовними різновидами, що входять до ареалу їхнього поширення [1, 19].

Фокусуючи увагу на національній варіативності німецької мови, У. Аммон розглядає її національні варіанти як нормативні для німецької, австрійської націй та швейцарської мовної спільноти стандартні різновиди мови, що містять специфічні національні мовні одиниці або їхні комбінації [17, 72]. Під національними мовними одиницями розуміються елементи системи мови, які є складовими частинами стандартного різновиду мови щонайменше однієї, однак не усіх націй мовної спільноти [17, 70]. При цьому властиві лише одному національному варіантові одиниці системи мови є специфічними [17, 71].

Таким чином, у висунутій У. Аммоном концепції національного варіанта мови головну увагу зосереджено на нормативності та національно детермінованих елементах його субстанції. Запропонований підхід висвітлює закономірності формування національних варіантів сучасної німецької мови й уявляється доцільним для дослідження особливостей їхнього функціонування.

Попри неоднозначне тлумачення поняття національного варіанта мови в лінгвістичних дослідженнях, більшість науковців виявляють спільність поглядів на притаманні варіантам полінаціональних мов лінгвістичні та соціальні ознаки.

Суттєвими лінгвістичними параметрами національних варіантів визначаються наявність розрізняльних ознак усіх рівнів системи мови, певна уніфікація мовної норми та специфічні дистрибутивні відмінності у вживанні мовних елементів [16, 62]. Відтак, національні варіанти являють собою сформовані різновиди з комплексними мовними особливостями [1, 18; 3, 39].

Водночас як компоненти єдиної системи стандартної мови, національні варіанти характеризуються переважанням спільних одиниць над специфічними [14, 64; 19, 413] не лише за кількістю, але й функціональною значущістю [14, 72]. Зазначена властивість забезпечує безперешкодне спілкування носіїв варіантів національно негомогенних мов.

Незважаючи на неідентичність своєї субстанції, національні варіанти не відзначаються різкими структурними розбіжностями [1, 18], що дозволяє розглядати їх генетично пов'язаними елементами більш загальної мовної структури [3, 39; 11, 21].

Втім, національний варіант становить не суто мовний, а мовно-соціологічний феномен [1, 18], різнобічна характеристика якого потребує врахування як лінгвальних, так і екстралінгвальних чинників. Важливими соціальними ознаками національних варіантів постають суспільні функції та статус, які вони отримують у відповідній мовній спільноті [15, 68].

Фактично варіанти полінаціональних мов функціонують як самостійні національно гомогенні стандартні мови, виконуючи тотожні їм суспільні функції [3, 40]. Розвиток національного варіанта мови слугує створенню престижного засобу комунікації для всієї нації чи мовної спільноти [11, 20]. При цьому національні варіанти набувають автономії, яка усвідомлюється та підтримується завдяки наявності внутрішнього мовного кодексу та дієвості соціального силового поля [16, 81].

Оцінка соціального статусу варіантів національно неоднорідних мов належить до складних питань, вирішення яких значною мірою обумовлюється етнічними, суспільно-політичними та економічними важелями. Досліджуючи мовні ситуації низки полінаціональних мов, М. Клайн [18, 2] відзначає переважання асиметричних статусних відносин між окремими національними варіантами над симетричними, що спричинено різною чисельністю їхніх носіїв та нерівномірним розподілом владних ресурсів між відповідними державами.

Аналогічний стан речей властивий німецькомовному простору, внаслідок чого в германістиці тривалий час домінував моноцентричний підхід до інтерпретації статусу австрійського та швейцарського національних варіантів німецької мови. Прибічники зазначеного підходу [20; 21], абсолютизували традиційні мовні норми Німеччини, розглядаючи специфічні мовні форми австрійського та швейцарського ареалів відхиленнями від стандарту, що мають діалектний чи просторічний характер.

Однак на сучасному етапі серед германістів ствердився плюрицентричний погляд на австрійський, німецький і швейцарський національні варіанти німецької мови, зорієнтований на їхню рівноправність [19; 22; 23; 24].

Ключовим аспектом дослідження німецької мови як полінаціональної постає встановлення джерел її дивергентного розвитку в трьох німецькомовних державах – Німеччині, Австрії та Швейцарії.

Особливим чинником генезису австрійського, німецького та швейцарського варіантів стандартної німецької мови є відмінна національна ідентифікація їхніх носіїв. Як слушно зазначає Д. Брозович [1, 17], „... було б не матеріалістично та не діалектично вважати, що мова, яка обслуговує одну націю, одне суспільство, одну національну культуру та цивілізацію, одну науку та літературу, може мати ту саму природу, що й мова, яка розподіляє ці функції між двома націями“. Національний варіант стандартної мови забезпечує інтеграцію мовців на певних теренах і виокремлює мовний колектив як національну спільноту з-поміж інших [13, 11].

Функціонуючи в межах самостійних держав, австрійський, німецький і швейцарський національні варіанти отримують специфіку, пов'язану з категоріями суспільно-державної надбудови [4, 118]. Диференціація національних варіантів німецької мови значною мірою зумовлюється автономною еволюцією успадкованої субстанції та структури мови, а також набуттям розрізнявальних елементів у результаті розвитку власних матеріальних і творчих можливостей мови [4, 118; 10, 44].

Важливий поштовх до дивергентного розвитку національних варіантів німецької мови в Австрії та Швейцарії становить їхня автономна взаємодія зі слов'янськими та романськими мовами. Крім того, швейцарські мовні елементи утворюються за умов інтенсивних контактів з іншими національними мовами швейцарської спільноти – французькою, італійською та ретороманською [10, 44]. Збалансована взаємодія германських і романських мовних систем швейцарського ареалу призводить до їхньої інтерференції, паралельного розвитку в рамках швейцарського мовного союзу [6, 23].

Водночас національні варіанти німецької мови не ізольовані від некодифікованих форм існування мови, що конституують мовну ситуацію в Німеччині, Австрії та Швейцарії, зокрема діалектів. Поширені в межах цих німецькомовних країн територіальні діалекти утворюють п'ять великих регіонів: нижньо-, середньо-, верхньонімецький, баварський, алеманський [17, 14 – 17]. Розподіл окреслених діалектних регіонів ґрунтується, насамперед, на фонетичних розбіжностях, зумовлених другим перебігом приголосних, і не збігається з державними кордонами Німеччини, Австрії та Швейцарії, що наочно ілюструє карта діалектів німецької мови (рис. 1.1.).

Розгляд географічної карти засвідчує переважання у діалектній основі німецького національного варіанта нижньо-, середньо-, верхньонімецького та баварського діалектних ареалів, яким лише на південному заході протистоїть алеманська діалектна зона. При цьому розповсюджені на півночі та півдні Німеччини групи діалектів найбільше контрастують за специфікою вимовних

варіантів, тоді як центральна територія інтегрує фонетичні особливості і північного, і південного регіонів [7, 33 – 37; 12, 246].

Рис. 1.1. Карта діалектів німецької мови (Аммон 1995)

Австрійський діалектний ландшафт представлений, головним чином, баварським наріччям, однак на крайньому заході Австрії, у провінції Форарльберг, використовується також верхньоалеманський діалект. Наведені діатопічні мовні різновиди зазнають значного впливу віденського міського діалекту, який внаслідок функціонування в багатонаціональній столиці країни та контактів зі слов'янськими мовами набув характерних відмінних рис [4, 117]. Як своєрідний „феномен випромінювання“, віденський міський діалект певною мірою обумовлює розвиток в тому числі й австрійського національного варіанта німецької мови.

Структура швейцарсько-німецьких діалектів вирізняється відносною гомогенністю: за винятком комуни Замнаун в кантоні Граубюнден, що відноситься до баварського діалектного регіону, німецькомовну спільноту Швейцарії обслуговує верхньоалеманський діалект [17, 17].

Однак самотність німецькомовної ситуації Швейцарії визначається не стільки складом територіальних діалектів, скільки особливостями соціально-функціональної моделі німецької мови. Так, на відміну від австрійського та німецького національних варіантів, що взаємодіють з поширеними в межах їхніх ареалів діалектами опосередковано, через розмовну мову [5, 33, 55], швейцарський національний варіант безпосередньо контактує зі швейцарсько-німецькими діалектами внаслідок відсутності окремої лінгвістично вираженої

системи між цими різновидами німецької мови Швейцарії [10, 30]. Дихотомічна структура німецької мови швейцарського ареалу створює сприятливі умови для прямого проникнення діалектних форм у сферу стандартної мови [10, 44], в результаті чого швейцарський національний варіант німецької мови набуває регіональних ознак.

Таким чином, відмінна діалектна основа та різний характер зв'язків з нестандартизованими різновидами мови становлять важливі диференційні чинники німецького, австрійського та швейцарського національних варіантів німецької мови.

Проте, як справедливо зазначає Р. Я. Крицберг [9, 5], тенденції до дивергентного розвитку варіантів полінаціональних мов протистоять відносини конвергенції – наближення їхніх мовних форм завдяки належності до єдиної комунікативної системи мови. Крім того, нівелюванню різких розбіжностей між національними варіантами сучасної німецької мови значною мірою сприяє тісна економічна та культурна взаємодія німецькомовних країн, яка посилюється їхнім прилеглим географічним розташуванням [19, 414].

Отже, сучасна німецька стандартна мова відзначається певною національною негомогенністю і реалізується у вигляді рівноправних німецького, австрійського та швейцарського національних варіантів. Розвиваючись паралельно на різній діалектній основі й відмінному екстралінгвістичному тлі, національні варіанти німецької мови набувають розрізнявальних елементів усіх структурних рівнів: фонологічного, морфологічного, лексичного та синтаксичного.

Література

1. Брозович Д. Славянские стандартные языки и сравнительный метод / Д. Брозович // Вопросы языкознания. – 1967. - № 1. – С. 3 – 33.
2. Виноградов В. В. Проблемы литературных языков и закономерностей их образования и развития / Виктор Владимирович Виноградов / АН СССР. Ин-т рус. языка. – М. : Наука, 1967. – 134 с.
3. Домашнев А. И. О некоторых чертах национального варианта литературного языка (К характеристике национальных вариантов современного немецкого литературного языка) / Анатолий Иванович Домашнев // Вопросы языкознания. – 1969. – № 2. – С. 38 – 45.
4. Домашнев А. И. Основные черты современного немецкого языка в свете теории вариантности / Анатолий Иванович Домашнев // Варианты полинациональных литературных языков / отв. ред. Ю. А. Жлуктенко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 112 – 125.
5. Домашнев А. И. Типология сходств и различий языковых состояний и языковых ситуаций в странах немецкой речи / А. И. Домашнев, Л. Б. Копчук / Ин-т лингвистических исследований РАН. СПб. : Наука, 2001. – 165 с.
6. Домашнев А. И. Языковая ситуация в Швейцарии / А. И. Домашнев // Романо-германская контактная зона. Языки и диалекты Швейцарии / отв.

- ред. А. И. Домашнев. – Ленинград: „Наука“, Ленинградское отделение, 1990. – С. 3 – 29.
7. Жирмунский В. М. Немецкая диалектология / Виктор Максимович Жирмунский; ред. В. Ф. Шишмарев. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1956. – 636 с.
 8. Жлуктенко Ю. А. Теория национальных вариантов языка / Ю. А. Жлуктенко, В. И. Карабан // Варианты полинациональных литературных языков / отв. ред. Ю. А. Жлуктенко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 5 – 19.
 9. Крицберг Р. Я. Дивергенция и конвергенция региональных вариантов современного английского языка / Роман Яковлевич Крицберг. – К. : Киевский государственный лингвистический университет, 2000. – 282 с.
 10. Помазан Н. Г. Немецкий язык в Швейцарии / Н. Г. Помазан // Романо-германская контактная зона. Языки и диалекты Швейцарии / отв. ред. А. И. Домашнев. – Ленинград: „Наука“, Ленинградское отделение, 1990. – С. 30 – 89.
 11. Степанов Г. В. Испанский язык Америки в системе единого испанского языка. Автореферат дис. на соискание учен. степени д-ра филол. наук / Георгий Владимирович Степанов. – Л., 1966. – 32 с.
 12. Стериополо Е. И. Региональное варьирование немецкой орфоэпической нормы / Е. И. Стериополо, Э. С. Бондаренко // Фонетические чтения в честь 100-летия со дня рождения Л. Р. Зиндера. СПб. : Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета, 2004. – С. 246 – 251.
 13. Чередниченко О. И. Про мову і переклад / Олександр Іванович Чередниченко. – К. : Либідь, 2007. – 247 с.
 14. Швейцер А. Д. Литературный английский язык в США и Англии / Александр Давидович Швейцер. – М. : „Высшая школа“, 1971. – 192 с.
 15. Швейцер А. Д. Различия в лексике американского и британского вариантов современного литературного английского языка / А. Д. Швейцер // Вопросы языкознания. - № 2. – 1967. – с. 64 – 72.
 16. Швейцер А. Д. Социальная дифференциация английского языка в США / Александр Давидович Швейцер. – М. : Наука, 1983. – 201 с.
 17. Ammon U. Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz: das Problem der nationalen Varietäten / Ulrich Ammon. – Berlin; New York: De Gruyter, 1995. – 575 S.
 18. Clyne M. Die österreichische Nationalvarietät des Deutschen im wandelnden internationalen Kontext / M. Clyne // Internationale Arbeiten zum österreichischen Deutsch und seinen nachbarsprachlichen Bezügen / Hrsg. v. R. Muhr. – Wien, 1993. – S. 1 – 6.
 19. Krech E. - M. Die Differenzierung von Standarddeutsch und ihre Relevanz für die Kodifizierung // Лингвистическая полифония: Сборник статей в честь юбилея профессора Р. К. Потаповой / Отв. ред. чл.-корр. РАН В. А. Виноградов. – М. : Языки славянских культур, 2007. – С. 404 – 423.

20. Lipold G. Die österreichische Variante der deutschen Standardausssprache / G. Lipold // Das österreichische Deutsch / hrsg. von Peter Wiesinger. – Wien; Köln; Graz: Böhlau, 1988 (Schriften zur deutschen Sprache in Österreich; Bd. 12). – S. 9 – 30.
21. Moser H. Annalen der deutschen Sprache von den Anfängen bis zur Gegenwart / H. Moser. – 2. Aufl. – Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1963. – 196 S.
22. Muhr R. Österreichisch – Bundesdeutsch – Schweizerisch. Zur Didaktik des Deutschen als plurizentrische Sprache / R. Muhr // Internationale Arbeiten zum österreichischen Deutsch und seinen nachbarsprachlichen Bezügen / Hrsg. v. R. Muhr. – Wien, 1993. – S. 108 – 123.
23. Ransmayr J. Der Status des Österreichischen Deutsch an Auslandsuniversitäten / J. Ransmayr // Zehn Jahre Forschung zum Österreichischen Deutsch: 1995 – 2006. Eine Bilanz / Hrsg v. R. Muhr, M. Sellner. – Wien: Peter Lang Verlag, 2006. – S. 39 – 48.
24. Variantenwörterbuch des Deutschen: Die Standardsprache in Österreich, der Schweiz und Deutschland sowie in Liechtenstein, Luxemburg, Ostbelgien und Südtirol / U. Ammon [u.a.]. – Berlin; New York: De Gruyter, 2004. – LXXV, 954 S.

Анотація

У статті досліджується проблема національної варіативності сучасної німецької стандартної мови, розглядаються основні підходи до визначення поняття національного варіанта мови у лінгвістичних студіях. Головну увагу зосереджено на висвітленні лінгвістичних ознак і соціально-функціонального статусу австрійського, німецького та швейцарського національних варіантів сучасної німецької мови, встановленні джерел їхнього дивергентного розвитку в Німеччині, Австрії та Швейцарії.

Ключові слова: стандартна мова, національний варіант мови, соціально-функціональний статус, моноцентризм, плюрицентризм, дивергенція, конвергенція.

Аннотация

В статье исследуется проблема национальной вариативности современного немецкого стандартного языка, рассматриваются основные подходы к определению понятия национального варианта языка в лингвистических изысканиях. Особое внимание уделяется освещению лингвистических признаков и социально-функционального статуса австрийского, немецкого и швейцарского национальных вариантов современного немецкого языка, установлению источников их дивергентного развития в Германии, Австрии и Швейцарии.

Ключевые слова: стандартный язык, национальный вариант языка, социально-функциональный статус, моноцентризм, плюрицентризм, дивергенция, конвергенция.

Summary

The article dwells upon the national variation of modern standard German language. The main approaches to learning of the notion of a national variety of a language in linguistic studies are viewed. The main attention is focused on the elucidation of linguistic features, social and functional status of Austrian, German and Swiss national varieties of the modern German language and establishing the source of their divergent development in Germany, Austria and Switzerland.

Keywords: standard language, national variety of a language, social and functional status, monocentrism, polycentrism, divergence, convergence.